

Λουίτζι Φάμπρι, Η Ρωσική Επανάσταση και οι αναρχικοί

Όταν έχουν εξαντλήσει τα επιχειρήματά τους ενάντια στον ακλόνητο συλλογισμό μας, οι χτυπημένοι από τα πάρθια βέλη εξουσιαστές κομμουνιστές μας κατηγορούν ως «εχθρούς της Ρωσικής Επανάστασης».

Από την θέση μας για την πάλη ενάντια στην δικτατορική αντίληψη περί επανάστασης - μια θέση που την μοιραζόμαστε με τους Ρώσους συντρόφους μας - έως την υποστήριξη των επιχειρημάτων μας, μνημονεύουμε τα ολέθρια αποτελέσματα της δικτατορικής κατεύθυνσης της επαναστατημένης Ρωσίας και κρατάμε άσβηστο το φως των σοβαρών λαθών της εκεί κυβέρνησης και με αυτή την λογική και μόνο μας κατηγορούν ότι αγωνιζόμαστε ενάντια στην Ρωσική Επανάσταση.

Αυτό είναι κάτι παραπάνω από αδικαιολόγητες κατηγορίες. Είναι ένα ψέμα και μια συκοφαντία. Εάν η υπόθεση της Ρωσικής Επανάστασης είναι η υπόθεση της ελευθερίας και της δικαιοσύνης με μια ΠΡΑΚΤΙΚΗ και όχι με κάποια αφηρημένη έννοια, εάν είναι, δηλαδή, η υπόθεση του προλεταριάτου και της χειραφέτησής του από κάθε πολιτική και οικονομική δουλεία, από κάθε κρατική ή ιδιωτική εκμετάλλευση και καταπίεση, εάν η Ρωσική Επανάσταση είναι η υπόθεση της κοινωνικής ισότητας, τότε δικαιολογημένα μπορούμε να επιμείνουμε ότι οι μόνοι τίμιοι σήμερα στην Ρωσική Επανάσταση, την επανάσταση που έγινε από την εργατική τάξη της Ρωσίας, είναι οι αναρχικοί.

Εκτιμούμε ότι, για ένα σημαντικό διάστημα της επανάστασης, ο καθένας - και ειδικά οι επαναστάτες - αυτό που έχει δικαίωμα να ελπίζει είναι αγκάθια και ελάχιστα τριαντάφυλλα. Ας μην τρέφουμε αυταπάτες γι' αυτό. Αλλά η επανάσταση σταματά να είναι επανάσταση όταν δεν είναι και δεν σημαίνει καμιά βελτίωση, έστω και μικρή, για τις μάζες και αποτυγχάνει να εξασφαλίσει στους προλετάριους μια καλύτερη ζωή ή τουλάχιστον, εάν δεν μπορούν να το δουν ξεκάθαρα αυτό, από τη στιγμή που συγκεκριμένες προσωρινές δυσκολίες μπορούν να υπερνικηθούν, θα έρθει η ευημερία. Σταματά να είναι επανάσταση, εάν, με πρακτικούς όρους μιλώντας, περιορίζουν με οποιοδήποτε τρόπο την ελευθερία των άλλων - για όλους αυτούς που καταπιέζονταν από το παλιό καθεστώς.

Αυτές είναι οι απόψεις και τα αισθήματα που μας καθοδηγούν στην προπαγάνδα και την πολεμική μας. Με κανέναν τρόπο η προπαγάνδα και η πολεμική μας δεν εξαρτούνται από σεχταριστικό πνεύμα, πολύ λιγότερο από ένα πνεύμα ανταγωνισμού ή προσωπικών ενδιαφερόντων και δεν ασκούμε αυτήν την προπαγάνδα ως μια άσκηση κριτικής και δογματισμού. Αλλά είμαστε αντιλαμβανόμαστε περισσότερο την εκπλήρωση μιας διπλής υποχρέωσης

άμεσης πολιτικής σπουδαιότητας.

Από την μια πλευρά, η μελέτη της Ρωσικής Επανάστασης, το να ρίξουμε φωτός στα λάθη που έγιναν από αυτούς που βρίσκονται στην κυβέρνηση και η κριτική για το μπολσεβίκικο σύστημα που κέρδισε, αποτελεί, όσον μας αφορά, μια υποχρέωση η οποία επιβάλλεται από την πολιτική αλληλεγγύη στους Ρώσους συντρόφους μας, οι οποίοι, επειδή συμμερίζονται τις σκέψεις μας και συμφωνούν με τις απόψεις μας - οι οποίες, πιστεύουμε, είναι οι σκέψεις και οι απόψεις οι περισσότερο συμβατές με τα ενδιαφέροντα της επανάστασης του προλεταριάτου - στερούνται κάθε ελευθερίας, συκοφαντημένοι, φυλακισμένοι, εξορισμένοι και, μερικοί από αυτούς, δολοφονημένοι από αυτήν την κυβέρνηση.

Από την άλλη πλευρά, έχουμε την υποχρέωση να καταδείξουμε το μπολσεβίκικο λάθος, έτσι που εάν μια παρόμοια κρίση συμβεί στις δυτικές χώρες, το προλεταριάτο να μπορεί να φροντίσει ώστε να μην βαδίζει σε έναν δρόμο, να μην πάρει μια κατεύθυνση, η οποία ξέρουμε τώρα από πρώτο χέρι ότι θα σημάνει την αποτυχία της επανάστασης.

Εάν αυτό είναι ό,τι νομίζουμε, εάν είμαστε βαθιά πεπεισμένοι ότι αυτή είναι η περίπτωση - και οι αντίπαλοί μας δεν έχουν καμιά αμφιβολία γι' αυτό και δεν υπάρχουν άλλα ενδιαφέροντα ή ισχυρά αισθήματα που θα μπορούσαν να αλλάξουν τις απόψεις μας για να μην αναλάβουμε μια τέτοια δραστηριότητα - τότε είναι υποχρέωσή μας, ως αναρχικοί και επαναστάτες, να σπάσουμε την σιωπή μας. Αλλά μήπως όλα αυτά σημαίνουν ότι είμαστε ενάντια στην Ρωσική Επανάσταση;

Η Ρωσική Επανάσταση είναι το πιο συνταρακτικό γεγονός του καιρού μας. Προερχόμενη και εξελισσόμενη ευκολότερα από ένα τεράστιο γεγονός, τον παγκόσμιο πόλεμο, η επανάσταση αυτή έχει ξεπεράσει τον πόλεμο σε σημασία και σπουδαιότητα.

Έχει καταφέρει, είτε το καταφέρνει τώρα είτε στο μέλλον - ενάντια σε κάθε εμπόδιο, όπως ευχόμαστε ακόμα - να σπάσει τα δεσμά της μισθωτής σκλαβιάς που δένουν χειροπόδαρα την εργατική τάξη και πρέπει να επεκτείνει την πρόοδο που προήλθε από παλιότερες επαναστάσεις και να συμπεριλάβει στους στόχους της την οικονομική και κοινωνική ισότητα, την ελευθερία για όλους και στην θεωρία και στην πράξη, δηλαδή με την υλική πιθανότητα της επιτυχίας, τότε η Ρωσική Επανάσταση θα ξεπεράσει την ιστορική σπουδαιότητα και αυτής ακόμα της Γαλλικής Επανάστασης του 1789-93.

Εάν ο παγκόσμιος πόλεμος απέτυχε να εξαλείψει όλες τις ελπίδες εξέγερσης από πλευράς των καταπιεσμένων ανθρώπων του κόσμου, εάν, παρ' όλα αυτά, οι άνθρωποι δεν γυρίζουν αιώνες πίσω στην ζωώδη ύπαρξη των προγόνων τους, αλλά προόδευσαν, αυτό το οφείλουμε, πέρα από κάθε αμφιβολία, στην Ρωσική Επανάσταση. Είναι η Ρωσική Επανάσταση αυτή που έχει ανυψώσει τις ηθικές

και ιδεαλιστικές αξίες της ανθρωπότητας και η οποία μας έχει αναδείξει τις φιλοδοξίες μας και το πνεύμα συλλογικότητας όλων των ανθρώπων προς μια υψηλότερη ανθρωπότητα.

Σ' αυτή την λυπημένη αυγή του 1917, ενώ ολόκληρος ο κόσμος φαινόταν ότι βούλιαζε στον τρόμο, στον θάνατο, στο ψεύδος, στην εχθρότητα και στο πιο μαύρο σκοτάδι, η Ρωσική Επανάσταση ξαφνικά πλημμύρισε όλους εμάς που υποφέραμε από αυτήν την ατελείωτη τραγωδία με ένα φως αλήθειας και αδελφότητας και την ζεστασιά της ζωής και η αγάπη άρχισε να φτερουγίζει ξανά στις καφαλισμένες καρδιές των εργατών διεθνώς.

Όσο διατηρείται αυτή η μνήμη, όλοι οι άνθρωποι της γης θα χρωστούν στον Ρωσικό λαό αυτή την προσπάθεια, με την οποία, όχι μόνο στην Ρωσία και στην Ευρώπη, αλλά και στις πιο απομακρυσμένες γωνιές του κόσμου όπου κατοικούν άνθρωποι, ανυψώθηκαν οι ελπίδες των καταπιεσμένων.

Εμείς δεν αποκρύπτουμε απολύτως το κόστος του κατορθώματος αυτού του Ρωσικού λαού όσον αφορά την κούραση, τον ηρωισμό, την θυσία και το μαρτύριο.

Εμείς οι αναρχικοί δεν ακολουθούμε την πρόοδο της επανάστασης με διανοητικές επιφυλάξεις ή με σεχταριστικό πνεύμα.

Ποτέ δεν μιλάμε με αυτό τον τρόπο, δημόσια ή μη και μέχρι τώρα. Και καθώς η επανάσταση προχωρά δεν μας ενδιαφέρει ποιο κόμμα θα κερδίσει την μεγαλύτερη φήμη. Και κανείς, ή πρακτικά κανείς, δεν μιλά για τους Ρώσους αναρχικούς. Γνωρίζαμε - και αργότερα τα νέα απέδειξαν ότι είχαμε δίκιο - ότι πρέπει να είμαστε στην πρώτη γραμμή της μάχης, άγνωστοι μεν, αλλά όχι λιγότερο σπουδαίοι παράγοντες της επανάστασης. Και για μας αυτό ήταν αρκετό.

Δεν έχουμε οπαδούς ούτε έχουμε καμιά ανάγκη να εκμεταλλευτούμε και να εξασφαλίσουμε προνόμια για το μέλλον και, γι' αυτό το λόγο, η σιωπή μας όσον αφορά το έργο των συντρόφων μας δεν αποθάρρυνε την χαρά μας. Και, ανάμεσα στους μήνες Μάρτιο και Νοέμβριο, πριν οι μπολσεβίκοι καταλάβουν την εξουσία (και ακόμα μερικούς μήνες μετά από αυτό, μέχρι που η πικρή εμπειρία επιβεβαίωσε τα λεγόμενά μας και μας έδωσε μια ιδέα από πριν) οι μπολσεβίκοι φάνηκε να είναι οι ενεργητικότεροι εχθροί των παλιών καταπιεστών, της πολιτικής του πολέμου, ότι δεν είχαν δοσοληψίες με την μπουρζουαζία και ότι πάλευαν ενάντια στο δημοκρατικό ριζοσπαστισμό που έχει τις ρίζες του στον καπιταλισμό και, μαζί με αυτό, ενάντια στους σοσιαλ-πατριώτες, στους ρεφορμιστές, στους δεξιούς σοσιαλ-επαναστάτες και στους μενσεβίκους και, αργότερα, όταν μετά από μια μικρή διστακτικότητα συνεργάστηκαν να διασκορπίσουν στους ανέμους την διφορούμενη Συντακτική Συνέλευση, οι αναρχικοί, χωρίς καμιά παράλογη αντιζηλία, τους συμπαραστάθηκαν.

Στάθηκαν στην πλευρά τους ιδεαλιστικά, πνευματικά, έξω από την Ρωσία και,

περισσότερο πρακτικά, στην σφαίρα της προπαγάνδας και της πολιτικής δραστηριότητας ενάντια στις συκοφαντίες και τις διαβολές της μπουρζουαζίας. Και, ακόμα περισσότερο πρακτικά, στάθηκαν εκεί ακόμα (αν και είχαν αρχίσει να αντιτίθενται σε πολεμικό επίπεδο), ενάντια στις αστικές κυβερνήσεις όταν, τόσο όσο ήταν δυνατόν, έγινε μια προσπάθεια να αναληφθεί άμεση δράση για να καταπολεμηθεί το καθόλου φημισμένο μπουκοτάζ σε βάρος της Ρωσίας και να σταματήσει η προμήθεια με πολεμικό υλικό στους εχθρούς της.

Κάθε ώρα που τα ενδιαφέροντα της επανάστασης και του Ρωσικού λαού βρίσκονταν στην κορυφή, οι αναρχικοί έκαναν το καθήκον τους, ακόμα και αν ήξεραν ότι με πλάγιο τρόπο βοηθούσαν τους αντιπάλους τους.

Το ίδιο συνέβη, σε μεγαλύτερη κλίμακα και μια σπουδαιότερη κατανάλωση ενέργειας και περισσότερες θυσίες σε μια σκληρή ένοπλη πάλη, μέσα στην Ρωσία, όπου οι σύντροφοί μας πάλευαν για την επανάσταση και ενάντια στον τσαρισμό πριν από το 1917, με πεισματώδη αντίσταση στον πόλεμο και μετά με τα όπλα στα χέρια τον Μάρτιο, ενάντια στην αστική δημοκρατία και τον σοσιαλ-ρεφορμισμό του Ιουλίου και του Οκτωβρίου αργότερα, παλεύοντας, στο τέλος, σε όλα τα μέτωπα, δίνοντας την ζωή τους στην πάλη ενάντια στον Γιούντενιτς, τον Ντενίκιν και τον Βράνγκελ, ενάντια στους Γερμανούς στην Ρίγα, τους Άγγλους στο Άρχανγκελ, τους Γάλλους στην Οδησό και τους Ιάπωνες στην Σιβηρία.

Αρκετοί από αυτούς (και εδώ δεν υπάρχει χώρος για να δούμε αν έκαναν λάθος ή όχι) συνεργάστηκαν με τους μπολσεβίκους στην εσωτερική πολιτική ή στην στρατιωτική οργάνωση, όπου μπορούσαν, σε αντίθεση με την συνείδησή τους, αλλά για το συμφέρον της επανάστασης. Και εάν σήμερα οι Ρώσοι αναρχικοί είναι ανάμεσα στις δυνάμεις της αντιπολίτευσης στην Ρωσία και παλεύουν ενάντια στην μπολσεβίκικη πολιτική και κυβέρνηση, το κάνουν γιατί αναγκάζονται - αυτοί οι μικροί ήρωες - να το κάνουν για την επανάσταση που άρχισε τον Μάρτιο του 1917.

Η σημερινή κυβέρνηση αποτελεί την άρνηση της Ρωσικής Επανάστασης. Από την άλλη πλευρά, είναι διαμετρικά αντίθετο σ' αυτήν το ότι υπάρχει μια κυβέρνηση. Όχι μόνο μαχόμαστε την Ρωσική κυβέρνηση, στο επίπεδο της πολεμικής, με επαναστατικά επιχειρήματα που δεν έχουν τίποτα κοινό με αυτά των εχθρών της επανάστασης, αλλά την υπερασπίζουμε, αποσαφηνίζοντάς την και ελευθερώνοντάς την από τους λεκέδες με τους οποίους την βλέπει ο κόσμος - λεκέδες που δεν προέρχονται από αυτή την ίδια, αλλά από το κυβερνητικό κόμμα, την νέα άρχουσα κλάση που αναπτύσσεται σαν παράσιτο στον κορμό της, ζημιώνοντας το μεγάλο μέρος του προλεταριάτου.

Αυτό με κανέναν τρόπο δεν μας αποτρέπει από το να κατανοήσουμε την μεγαλοπρέπεια της Ρωσικής Επανάστασης και να εκτιμήσουμε την ανανεωτική της υφή που αντιπροσωπεύει για την Ευρώπη. Στο μόνο πράγμα που αντιστεκόμαστε είναι το ότι ένα και μόνο κόμμα πρέπει να μονοπωλεί τα κέρδη και τα οφέλη ενός τόσο τεράστιου γεγονότος, το οποίο αυτοί σίγουρα δεν το

δικαιούνται, αλλά κατ' αναλογία που κάποιος μπορεί να περιμένει από τους αριθμούς και την οργάνωσή τους.

Η Ρωσική Επανάσταση δεν ήταν το έργο ενός κόμματος - ήταν το έργο ενός ολόκληρου λαού και ο λαός αυτός είναι ο πραγματικός πρωταγωνιστής της πραγματικής Ρωσικής Επανάστασης. Το μεγαλείο της Επανάστασης δεν προέρχεται από την ψήφιση κυβερνητικών διατάξεων, νόμων και την δημιουργία στρατιωτικών σωμάτων, αλλά από τον σχηματισμό των εμβριθών αλλαγών σφυρηλατημένων στην ηθική και υλική ζωή του πληθυσμού.

Η αλλαγή αυτή είναι αναντίρρητη. Ο τσαρισμός στην Ρωσία πέθανε και μαζί με αυτόν και μια ολόκληρη ατέλειωτη σειρά τερατουργημάτων. Η παλιά τάξη των ευγενών και η αστική τάξη έχουν καταστραφεί και μαζί με αυτήν αρκετά πράγματα, από τις ρίζες τους, ιδιαίτερα ένα σωρό προκαταλήψεις, η εξάλειψη των οποίων φαινόταν κάποτε αδύνατη. Πρέπει η Ρωσία, όπως είναι τώρα η κατάσταση, να είναι αρκετά άτυχη ώστε να αντικρίσει την δημιουργία μιας νέας αστικής τάξης.

Η κατεδάφιση των παλιών εκμηδενισμένων οδηγεί στην προσδοκία ότι ο νόμος της νέας εξουσίας θα ανατραπεί χωρίς δυσκολία. Η αυθεντική ελευθεριακή ιδέα πίσω από τα «Σοβιέτ» δεν κέρδισε τις καρδιές των Ρώσων, είναι μάταιη, ακόμα και εάν οι μπολσεβίκοι την έχουν ακρωτηριάσει και την έχουν μετατρέψει σε τροχό της γραφειοκρατίας της δικτατορίας. Μέσα σε αυτήν την ιδέα ενυπάρχει ο σπόρος της νέας επανάστασης, η οποία πρέπει να είναι η μόνη που δρα και αναπτύσσεται στο πνεύμα του αληθινού κομμουνισμού, του κομμουνισμού με ελευθερία.

Καμιά κυβέρνηση δεν μπορεί να διεκδικήσει την ηθική ανανέωση της Ρωσίας στην αφύπνιση της επανάστασης ούτε μπορεί να την καταστρέψει και αυτή η ανανέωση είναι η ουσία της λαϊκής επανάστασης μόνο, όχι ενός πολιτικού κόμματος. «Και, φυσικά, σε πείσμα των πάντων» (ένας σύντροφος, ο οποίος επέστρεψε μόλις από την Ρωσία, έγραψε σε μένα, μετά από κάποιες κριτικές για την κακοδιοίκηση των μπολσεβίκων), «η εντύπωση ότι η ζωή των Ρώσων μας κάνει να πιστεύουμε ότι όλα εδώ στην καπιταλιστική Ευρώπη φαίνονται μια άθλια, βλακώδης «αστική» απομίμηση, δεν υπάρχει καμιά κοινοτοπία. Δεν μπορεί κάποιος να ακούσει αυτά τα χυδαία τραγούδια από μεθυσμένους. Επικρατεί μια απωθητική ατμόσφαιρα τις Κυριακές και αυτά τα μέρη όπου ο κόσμος διασκεδάζει στις δυτικές χώρες δεν υπάρχουν. Εν μέσω θυσιών και ανείπωτης συμφοράς, ο κόσμος ζει μια καλύτερη, περισσότερο έντονη ηθική ζωή».

Με πραγματικούς όρους η Ρωσική Επανάσταση ζει στη ζωή των Ρώσων. Είναι η επανάσταση που αγαπάμε, που γιορτάζουμε με ενθουσιασμό και με μια καρδιά γεμάτη ελπίδα. Αλλά, καθώς ποτέ δεν κουραζόμαστε να το επαναλαμβάνουμε, η επανάσταση και ο Ρωσικός λαός δεν είναι η κυβέρνηση, που στα μάτια του επιπόλαιου κοινού, φαίνεται ότι τον αντιπροσωπεύει έξω.

Ένας φίλος μου, επιστρέφοντας από την Ρωσία το 1920, με αρκετό ενθουσιασμό, όταν τον προειδοποίησα ότι τα σοβιέτ ήσαν ένα ταπεινωμένο είδος υποταγής και ότι οι κυβερνητικοί αντιπρόσωποι ακόμα μανούβραραν την εκλογή τους «φασιστικά», μου απάντησε, κατά κάποιο απερίσκεπτο τρόπο: «Αλλά εάν οι προλετάριοι στην πλειοψηφία τους ήσαν πραγματικά ικανοί να εκλέξουν σοβιέτ της επιλογής τους, η μπολσεβίκικη κυβέρνηση δεν θα έμενε στην εξουσία την επόμενη βδομάδα!».

Εάν είναι έτσι, τότε όταν ασκούμε κριτική - όχι σε άτομα ούτε σε μεμονωμένους ανθρώπους, τους οποίους έχουμε υπερασπιστεί ενάντια στις συκοφαντίες του Τύπου των καπιταλιστών - όταν εμείς, παρακινημένοι από το συνεχές μας ενδιαφέρον, όχι να υποπέσουμε σε μια λανθασμένη, υπερβάλλουσα μορφή κριτικής, κάνουμε επίθεση στο κυβερνών κόμμα στην Ρωσία και αυτοί από τους υποστηρικτές του που αγωνιούν να ακολουθήσουν τα βήματά του στην Ιταλία - επειδή βλέπουμε ότι οι μέθοδοί του είναι βλαβεροί στην επανάσταση και προωθούν μια πραγματική αντεπανάσταση - πώς μπορεί κάποιος να πει ότι «υιοθετούμε μια στάση ενάντια στην Ρωσική Επανάσταση»;

Το προλεταριάτο, το οποίο μας γνωρίζει και μας λαμβάνει υπόψη του, γνωρίζει ότι αυτό είναι ένας κακός, γελοίος ισχυρισμός, όσο κακός και γελοίος είναι ο τρόπος με τον οποίο οι αστοί κονδυλοφόροι προσπαθούν να στοιχειοθετήσουν προσβολές και κατηγορίες ενάντια σε ολόκληρο τον Ιταλικό λαό τις δικαίως δριμείες κριτικές - τις οποίες υποστηρίζουμε - ότι οι ξένοι επαναστάτες στρέφονται ενάντια στην κυβέρνηση και στην αστική τάξη της Ιταλίας.

Ο Λουίτζι Φάμπρι γεννήθηκε στις 23 Οκτωβρίου 1877. Ήταν και παραμένει ελάχιστα γνωστός έξω από τους ιταλικούς αναρχικούς κύκλους. Παρ' όλα αυτά, υπήρξε ένας από τους πιο εξέχοντες αναρχικούς θεωρητικούς, ακολουθώντας και προπαγανδίζοντας το αναρχοκομμουνιστικό ρεύμα, στο οποίο, επίσης, περιλαμβάνονται και οι Λουίτζι Γκαλεάνι, Καμίλο Μπερνέρι και Πιέτρο Γκόρι, ανάμεσα σε άλλους. Έγινε αναρχικός σε ηλικία 17 ετών και μετά από δύο χρόνια συνάντησε τον Ερρίκο Μαλατέστα, με τον οποίο επιδόθηκαν σε διάφορες επαναστατικές δραστηριότητες. Ήταν συνεκδότης της ιταλικής αναρχικής επιθεώρησης «Il Pensiero» («Η Σκέψη»), αλλά συνεισέφερε και σε άλλες αναρχικές εκδόσεις, όπως την «Lotta Umana» («Ανθρώπινη Πάλη») και την τότε καθημερινή «Umanita Nova» («Νέα Ανθρωπότητα»), η οποία συνεχίζει σήμερα την κυκλοφορία της ως όργανο της Ιταλικής Αναρχικής Ομοσπονδίας (FAI) και της οποίας ο Ερρίκο Μαλατέστα ήταν εκδότης για χρόνια. Έγραψε, επίσης, διάφορα έργα, από τα οποία τα γνωστότερα είναι: «Μαλατέστα, η Ζωή και η Σκέψη του», «Δικτατορία και Επανάσταση», «Μαρξισμός και Αναρχισμός» και «Αστικές Επιδράσεις στον Αναρχισμό» (που έχει μεαφραστεί και κυκλοφορήσει στα ελληνικά από την Ομάδα Αναρχοκομμουνιστών-Κοινοτιστών Νέας Σμύρνης, εκδόσεις «Ελεύθερος

Τύπος»). Το 1926 κατάφερε να διαφύγει από την φασιστική τρομοκρατία, καταφεύγοντας πρώτα στο Βέλγιο και στην Γαλλία και μετά, αφ' ότου απελάθηκε από εκεί, στην Ουρουγουάη όπου συνέχισε τον αγώνα και την αναρχική προπαγάνδα και πέθανε το 1935.

****Δημοσιεύτηκε στο «Ούτε Θεός-Ούτε Αφέντης» Μελβούρνη, Αυστραλία***

<http://ngnm.vrahokipos.net>